
1-2•97

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

Robert KRUMPHANZL NAD MEMOÁRY ELENY LACKOVÉ

Nejsou to časté okamžiky, kdy se vydavatel, redaktor či kritik setká s tak výjimečným textem, jakým je životopisné vyprávění Romky Eleny Lackové „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou“, do češtiny přeložené a zpracované Milenou Hübschmannovou (jejíž podíl na textu se rovná spoluautorství).

Je to kniha příběhů, které čtenáře rozechvívají. Čtu v ní opakovaně a nacházím vyprávění mocné životní intenzity. Přitom líčí události, které Lacková zažila a které se jí týkaly. O hospodářských či politických poměrech se dozvídáme tehdy, dotýkají-li se společenství, v němž Lacková žila, souvisí-li s její prací a tím, co mohla osobně poznat. Nepouští se do zevšeobecňování; pokud něco hodnotí, pak konkrétní lidi. Lacková „shromáždila“ vyprávěním svého života obrovské bohatství materiálu, dokonce možno tvrdit bohatství ohromující - pro nás, kteří známe Romy obvykle ne více než zcela povrchně a útržkovitě. Popisuje zvyklosti prostředí, v kterém vyrostla a v němž žije, pravidla života romské osady.

Text uvádí řadu romských přísloví, úsloví i specifických slovních spojení a výrazů... Jsou užity v konkrétních situacích tak, jak si to vynucuje vyprávění. Užití není systematizováno; tvoří tedy výčty pro badatele, i když i oni z jejích pamětí mohou čerpat. Úsloví dotvářejí výraz vyprávění. Příslovími Lacková obvykle dotvrzuje oprávněnost toho, co říká; stávají se tak redundantními k předtím nebo vzápětí vyslovenému. V textu je jich užito jako uměleckého prostředku ozvláštňujícího, a především estetizujícího její vzpomínky. Přísloví a ustálená spojení, podobně jako četné romské výrazy, činí z textu vyprávění *krásné a procítěné*. A nejen to: Sloh textu - dílo Mileny Hübschmannové - je uvolněný, a přitom bez hluchých míst a „vycpávek“. Hübschmannová se snaží maximálně dodržet to, co je příznačné pro orální vypravěčství: Neusiluje o zajímavé vyjadřování, nehledá neobvyklé obraty a slova, nerozhojňuje slovník mnoha synonymy. Vyprávění je jednoduché, někdy se v detailu opakuje. Přes tento „realismus“ stylu má vyprávění Lackové zvláštní „magický“ náboj, jak jej známe z meziválečné tvorby francouzských regionalistů a u nás z povídek Čepových a jak je v syrové, neliterarizované formě můžeme číst v původních i přeložených folkloristických sbírkách z různých oblastí světa, které u nás nyní začínají ve větším počtu vycházet. Kniha „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou“ nicméně je na prvním místě *literárním* dílem, vynikající literaturou, dílem literárně folkloristickým, tedy takovým, které „folklór včlenilo do literatury“.¹⁾

V těchto (rozuměj: českých) končinách, notně vyprahlých, pokud jde o silné, životné příběhy, působí kniha E. Lackové jako blahodárné osvěžení. Těžko odhadovat odezvu, již bude mít, jisté však je, že i v literatuře americké, britské a francouzské je nyní možno sledovat tendenci k návratu k východiskům literatury, jež jsou v orální tradici. Řada autorů, často právě příslušníků národnostních menšin, čerpá z příběhů míst svého původu, z historie svého kraje či rodu. (Jako příklad za všechny budiž uveden spisovatel Salman Rushdie.) Literatura etnických menšin je v USA jedním z nejvýznamnějších současných proudů.

POZNÁMKY:

¹⁾ Srov. heslo *folklorismus*, in: *Slovník literární teorie*, Praha, Československý spisovatel 1984, s. 115

Foto: I. Stehli

Knihy je členěna do osmi oddílů o různém počtu kapitol, většinou docela krátkých, dvě až pět stran. Co kapitola, to jedna dvě příhody, které na sebe navazují, jedna vzpomínka oživí druhou. A stejně i kapitoly: Obsah jedné jakoby přivábí druhou. Členění je citlivé, proud událostí respektuje časovou posloupnost jen jako vnější znak. Chronologii rozvolněnou asociativností vzpomínek přísně dodržují vlastně pouze názvy oddílů. To, jak je vyprávění komponováno, může čtenář dobře sledovat i na úryvcích uvedených v tomto čísle. Dvě kapitoly, *Ochmančaka* a *Co to vaříš v tom hrnci*, jsou vybrány ze šestého oddílu *Na KNV v Prešově a práce pro Romy v osadách*. Odehrávají se počátkem padesátých let, kdy byla Lacková pracovnící Československého Červeného kříže.

K důležitým prvkům Lackové vyprávění patří záhada. Náleží k nim také smysl pro to, co autorka nazývá *romskou Zkušeností a Pravdou*, smysl pro moudrost, která je odedávna předávána z generace na generaci a jejíž počátek nikdo živý nezná.

Jakže? *Zkušenost a Pravda* v padesátých letech? *Zkušenost a Pravda* na KNV Prešově? Nechce nám tu jen někdo cosi namluvit? Moudrost v sekretariátu státní správy?

A právě takovéto otázky jsou, domnívám se, jádrem knihy.

Lacková má to základní, to co mj. činí její knihu tak výtečnou: nadějeplný vztah k životu (sklon k idyle bývá narušován jen výjimečně, když je opravdu nejhůř), víru v lepší budoucnost, v možnost změny k lepšímu. U Lackové tato víra překonává i nejhorší bídu a ponížení, jakého se Romům dostávalo, přetrvává i období slovenského státu, období rasových zákonů a vyhlazování Romů v Evropě.

Výšeč životních starostí, úsilí a tužeb E. Lackové tvoří tři hlavní okruhy. (A v tom se Lackové paměti podobají memoárům českého Žida Šimona Welse U Bernátů.²⁾

Za prvé je to sociální otázka. Lacková žije v době světových válek a totalitarismů, které jsou stínem počínající se masové společnosti. Vytváří to v životech lidí situace v dějinách naprosto nové a s ničím nesrovnatelné, žádný tradiční model už neplatí. Žije navíc uprostřed Romů, vždy nanejvýš trpěné menšiny. Její nadějí je, že se Romové jednou budou mít líp. Nespojuje ji s žádnou ideologií ani zřízením, ale když se naskytne příležitost, neváhá pro uskutečnění této naděje pracovat. Lacková nesloužila komunistickému režimu, pomáhala Romům. (Vždyť také noví mocní, jak se záhy ukázalo, navzdory všem svým slibům přehlíželi bídu Romů v osadách.) Její služba nebyla motivována ani politicky, ani nacionálně. Bylo by neodpovídající vykládat Lackovou jako politickou agitátorku (ač to byla role, v níž ji chtěl komunistický režim mít, a také ji do ní na čas vmanipuloval), stejně tak jako bojovnici za práva Romů (i když nelze tvrdit, že by jí *také* nebyla) či mytizovat ji jako „romskou národní buditelku“. Lacková se snaží pomáhat. Ne proto, že ti, kterým pomáhá, jsou Romové, ale proto, že Romové jsou na tom - jak „ve svém nejbližším okolí“ poznala - sociálně nejhůř. Ne ní pro ni prvním kritériem národnost a sebe také nepovažuje za „pracovnici nacionální“, ale za pracovnici sociální. Případně členství i funkce v komunistické straně nepřijímá proto, že jsou pro ni výhodným zajištěním, ale proto, že umožňují účinněji pracovat pro Romy, kteří žijí v nelidských sociálních podmínkách.

²⁾ Šimon Wels, *U Bernátů*. Edičně připravil Zbyněk Hejda. Praha, Torst 1993. Charakter těchto tří okruhů u Welse popisuje Alexandr Stich, in: *O jednom českožidovském vzpomínání a trochu o memoárech vůbec*, *Literární noviny* 4, 1993, č. 27, s. 6-7.

Za druhé cení si Lacková vzdělání; je pro ni otázkou úcty člověka k sobě a k svému bližnímu. Představuje prostředek k vybědnutí z hmotné nouze. Vzdělanost chápe Lacková také jako lepší porozumění chodu světa, jako poznání, které má pro člověka podstatný význam. Lackové - první Romce v Československu, která vystudovala vysokou školu - umožní vzdělání komunisté.

A to činí komplikace ve třetí oblasti, již se vymezuje Lackové usilování: v náboženství. Její přirozená náboženská je vystavována tlaku ateistické marxistické ideologie. Jako sociální pracovníce „prošla mnoha marxistickými školeními, přeorientovala se na materialismus“, jak o sobě píše, a přesto nejednou doznává, že „ta naše romská skutečnost - či nadskutečnost - mi vždycky připomněla, že je to všechno i jinak“. Toto je opakující se téma: Vděk těm, kteří jí umožnili vzdělání. Ale zároveň odstup: Ti, kteří drželi klíčky k učenosti, ji přesvědčovali o tom, že Bůh neexistuje, že smrtí život končí a že za zjevným světem už nic není - tedy o něčem, co odporovalo její víře a její vlastní zkušenosti. Kniha je záznamem sváru, který se v ní odehrává a který dodává textu důležitý myšlenkový rozměr. Vždyť Elena Lacková je naše současnice a tento spor poznamenává současný svět. Svět, jehož jsme součástí, vyznává nevíru v cokoli, co by ho mohlo přesahovat. Je upjat k sebezbožňující produkci a konzumentství, k ideologii prospěchu a peněz, stupňuje se v něm nadvláda duchovní prázdnoty a banality. Ale i přesto tu zůstává možnost vidět věci jinak, být pozorný a naslouchat tomu, který k nám promlouvá či může promlouvat, jeho hlasu odjinud. Zůstává možnost nezahlušit se pro tento hlas. Je to spor Lackovou opravdově prožitý. Přesná ukázka tohoto střetu je v druhé ze zde otištěných kapitol: Žena z hladové osady přečte Lackové myšlenky a říká: **Poděkuj Pánu Bohu, že ten zázrak učinil skrze tebe. To je pro tebe velká čest a milost.**

Lacková osvědčuje své porozumění tomu, co je zázrak, tedy tomu, pro co marxismu naprosto schází smysl, co je pro toto učení uzavřenou komnatou. Není jasné, zda tomu tak bylo hned, nebo až s odstupem let, když událost vyprávěla. To ostatně není až tak důležité. Důležité je, že ze způsobu, jakým je toto vyprávění vylíčeno, porozumění vyplývá a že text knihy je schopen toto porozumění zprostředkovat také čtenáři. V knize čteme o mrtvých, kteří se vrací do domu, kde žili. Čteme tu o předpovědích ve snu, o obrovských hadech a žábách, o nikdy nevysvětlených záhadách... Je to svět tajů a bázně, svět, který nevytěsnil ze svého středu klíčové tajemství smrti.

Lackové víra má citlivý smysl pro tajemství, pro to, co nás přesahuje a má v moci (*Myslím, že Pán Bůh sám vedl mé kroky*), a co se projevuje jako posvátné a personifikuje se v Bohu.

O textu Eleny Lackové „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou“ platí slova, která napsal francouzský spisovatel Henri Pourrat: *Držíme-li se pověstí, počínáme si chvályhodněji, než kdybychom se drželi záznamů, a řekl bych, že je lépe ukázat, čím se věci staly v duši lidu, než lopotit se s tím, abychom ty věci rozmotali.*

„Ale oč tedy doopravdy běží? Skutečnost, výmysly, co z toho? Nade vším je tu dětinská naléhavost zachytit život, vyslovit ve vzpomínkách na kraj a na jeho příběhy jisté chvíle našeho vlastního života, o nichž bychom rádi věřili, že jsou o něco pravdivější než my sami.“⁴³⁾

OCHMANČAKA

Jako vždy a všude se našli nehumánní tvorové, kteří z ubohosti a bídy Romů tyli a bohatli. Na jeden drastický případ jsem narazila ve Zborově. Do Zborova jsem přijela v zimě. Romové tu bydleli za potokem. Spěchala jsem, abych práci na národním výboru skončila ještě za světla a mohla se vypravit do osady. Po polorozpadlé lávce jsem přešla potok a blížím se k osadě. Už z dálky jsem ucítila zvláštní pach. Nebyl to ani smrad povalujících se odpadků, ani nasládlá vůně vařených žebírek, největší - a samozřejmě nejlevnější - romské pochoutky. Bylo to něco úplně jiného. Jako ve všech osadách mě nejdříve obklopily děti. Pak se váhavě začaly přibližovat ženy. Užasla jsem. Některé z žen měly úplně lysé lebky. To je mezi Romy něco nevidaného. Oči jim zastíral přio opilý, matný lesk. Co to má znamenat? *Ochmančaka!* - napadlo mě, hofmanské kapky. Pálenka byla drahá, mezi Romy nebyly peníze, aby se mohli opíjet pálenkou, a tak fetovali hofmanské kapky. Ne všichni, samozřejmě, ale právě na Zborovsku se tenhle nešvar rozmohl. Už jsem o tom slyšela, ale hrozný obraz člověka zfetovaného hofmanskými kapkami jsem toho dne viděla poprvé.

Povídám romsky: „Poslouchejte, ženské, to nechcete žít jako lidé? Podívejte se na sebe, jak vypadáte? Gádžové se vám posmívají a mají pravdu! Chcete se na věky věkův topit v tomhle bahně?“

„Co nám tu ta dámička vykládá?“ slyšela jsem za sebou. Pak ale z hloučku žen vystoupila jedna starší osoba, bylo na ní vidět, že ještě neztratila své lidství, a povídá: „Máš pravdu, děvče moje, je to bída! Je to ubohost. Konečně nám to někdo řekl do očí. Každá z nich brečí a proklíná, že ji starej v opilosti bije - ale zaslouží si něco jinýho? Jenom nám ale řekni, co máme dělat!“

Bylo ticho. Lidé cítili, že má stará žena pravdu. Mnozí by rádi přestali fetovat, ale neměli k tomu sílu, potřebovali někoho, kdo by je posílil, kdo by jim dal za *ochmančaka* náhradu - možnost lidsky žít.

„Kde ty hofmanské kapky berete?“ zeptala jsem se. Řekli mi, že takový a takový gádžo pro ně jezdí do Čech, vozí je zpátky v demižonech a prodává je po osadách. „Seberte se a pojdte se mnou do vesnice!“ povídám.

„Já mezi gádže nejdu...! Ona se zbláznila...!“ znělo kolem mě jako kánon.

„Copak vás gádžové snědí?!“ rozčilila jsem se.

„To jsi cikánka, že nevíš, jak se k nám gádžové chovají...? Nojo, podpatečky... střevíčky jako do plesu... hedvábná blůzička... ta už s cikánskou chudobou nemá nic společnýho...! Černá jako vrána, ale srdce jí páni obarvili na bílo!“

Slzy mi vyhrkly do očí, otočila jsem se a chtěla jsem odejít. Ale situaci zachránila ta moudrá žena. „Kašli na ně! Shnilá sláma stojí za víc než jejich rozum...! A nezlob se na ně! Čím větší bezmoc a slabost, tím silnější kletba. Gádžové nás nenávidí, neprojdou kolem nás, aby nás nějak neponížili. Tuhle zbili esenbáci jednu starou ženskou, že přišla do vesnice bosa - prý je pro ostudu našemu novému zřízení... Já s tebou do vesnice půjdu.“ Vzala mě pod pažďí a sama vykročila napřed. U Romů platí - co jeden, to všichni - ostatní se začali trousit pomalu za námi. Do obce nás došlo asi pětadvacet třicet. Neměla jsem žádný plán, ale myslím, že Pán Bůh sám vedl mé kroky - ačkoliv jsem na něj tehdy nevěřila, protože nám na všech školeních a schůzích vysvětlovali, že pámbu je buržoazní přežitek. Došli jsme ke škole, já na-

³⁾ Henri Pourrat, *Les hasards de la campagne*, česky: *Příhody našeho kraje*, Brno, Jan V. Pojer 1946, s. 48.

rychlo sehnala ředitele a z moci krajské osvětové inspektorky jsem nechala Romy vpustit do jedné třídy. Školníka jsem poslala, aby okamžitě přivedl tajemníka národního výboru, učitele a všechny funkcionáře, které sežene. Přišli. Báli se. Nevěděli, oč jde, ale kdyby na ně kontrola z kraje žalovala, mohli přijít o místa. Romové jenom žasli, že gádžo může poslechnout cikána! Potom začala debata. Zborovští Romové ve mně cítili oporu, dodávali si odvahy a mluvili o tom, co je trápí. Není pitná voda, není pracovní příležitost, z čeho máme žít? Sedláci nás nechtějí brát do práce, protože se bojí! To byla pravda, soukromníci měli zákaz najímat pracovní síly - tím je chtěla strana donutit, aby vstoupili do družstva. Stavby žádné, industrializace východního Slovenska začala až později. Romové skutečně neměli z čeho žít. Bylo to horší než před válkou. Před válkou mohli aspoň žebrot a nikdo jim to neměl příliš za zlé; naopak, když dala selka cikánce pár brambor a trochu tvarohu, byla ráda, že má o dobrý skutek víc a o krůček blíže do nebe. Teď se říkalo: „Nestydíš se žebrot, když máme lidově demokratické zřízení? Dnes má každý právo na práci!“ Jenomže kde tu práci vzít? Kdo neměl dost podnikavosti, aby odjel do Čech, byl odsouzen k podobnému živoření jako zborovští Romové. Příležitostně vydělaný peníz dali za *ochmančaka*, protože v tupém opojení zapomínali na bezvýchodnou situaci.

Sledovala jsem výrazy zborovských funkcionářů a přišlo mi jich až líto. Nejprve se na požadavky Romů tvářili se svou obvyklou pobavenou povýšeností a s údivem, jako by je lišky z pralesa činily zodpovědnými za to, že se jim nepostarají o potravu. Potom ale nadutost vystřídaly rozpaky a stud. „Tito lidé“, řekla jsem a ukázala jsem na Romy, které jsem usadila ve školních lavicích, „jsou také občané. Bydlí sice za vodou, jenomže potok není oceán a úhor za potokem není nějaká barbarská cizina, nýbrž patří do tohoto státu, a nejen do tohoto státu, ale přímo pod správu této obce. Volení funkcionáři zodpovídají za romské občany stejně jako za obyvatele vesnice. Kdo z vás“, obrátila jsem se na jednoho po druhém, „už vůbec někdy vkročil do cikánské osady?“ Věděla jsem dobře, že nikdo. Funkcionáři klopili oči, neodpovídali. Tenhle sta a staletý apartheid trvá na některých slovenských vesnicích bohužel dodnes. Kromě četníků nevkróčí „bílý“ mezi cikány.

Asi po třech hodinách skončila tato zcela neobvyklá schůze. Zborovští Romové v životě neseseděli na židlích ve veřejné vesnické budově spolu s funkcionáři - a zborovští funkcionáři v životě nediskutovali s cikány, kteří jim pro tu chvíli byli rovnocenní v tom, že v jejich přítomnosti seděli na židlích, mluvili rozumně o své situaci - a navíc, měli svou „černou“ zástupkyni až z kraje! Závěr jednání byla dobrá vůle na obou stranách. Tajemník národního výboru slíbil, že udělá všechno pro to, aby mužům sehnal nějakou práci, že zařadí do plánu zřízení alespoň dvou studen v osadě a že prohovoří sociální podpory pro nejchudší rodiny. Romové na můj popud slíbili, že vstoupí do Červeného kříže, pošlou alespoň dva členy na základní školení a že zakopou na smetišti kosti a odpadky, povalující se po osadě. Chtěla jsem mluvit o fetování hofmanských kapek, ale v poslední chvíli jsem své rozhorlení spolkla. Co když v tom bodě má prsty někdo přímo z vesnice? Rozloučila jsem se, abych stihla vlak, a slíbila jsem Romům i funkcionářům, že brzy přijedu na kontrolu. Běžela jsem na vlak, několik žen mě šlo doprovodit a říkaly: „Holka, ty jsi velká partyzánka!“ Nedaly si vymluvit, že jsem nikdy partyzánka nebyla.

V Prešově jsem nahlásila na SNB případ s hofmanskými kapkami a trvala jsem na tom, aby překupník byl dopaden a potrestán. Do tří neděl ho skutečně zajistili a s ním ještě další dva komplice.

Za nějakou dobu jsem přijela znova do Zborova a doslova jsem brečela radostí, že osada už nevypadá tak zuboženě. Národní výbor dal vykopat studnu, sice jen jednu, ale aspoň to, po osadě se neválely kosti, nějaký náborář prý odvedl partu mužů na práci někam do severních Čech a ženské se mi jedna přes druhou přicházely chlubit, co si pořídily za první výplatu - šátek, petrolejku, svatý obraz, staré kanape, střevíčky na podpatcích, „jako máš ty, partyzáňko!“, a podobně. Nejšťastnější jsem byla, že tu nepáchly *ochmančaka*. Překupníci byli zavření, nebylo od koho kupovat. Ženské mi donesly, že na mě sice někteří nadávali, ale většina lidí byla ráda, že nemá příležitost v tom děsném zlozvyku pokračovat.

CO TO VAŘÍŠ V TOM HRNCI?

Přišla jsem do jedné osady a ta byla tak chudá, že se ji stydím jmenovat. Vpředu stály dva přístřešky, které bylo ještě možno pojmenovat chatrč. Za nimi tři zemljanky a úplně vzadu něco nepopsatelného: kácející se krabice z lepenky, prken a plechu a potom kousek stranou prorezivělá karosérie šedivé havarované dodávky pomalovaná tulipány. Zemljanky mají alespoň jakýsi jednotný, tradicí prověřený architektonický styl, ale ta dvě zadní obydlí byla něco zcela jedinečného. Člověk nevěděl, má-li plakat nad materiální bídou, nebo obdivovat vynalézavost hmotou nepokořitelného ducha, který byl s to navzdory všem fyzikálním zákonům stvořit něco podobného.

Pokaždé když jsem měla v úmyslu zajít do nějaké osady, nakoupila jsem bonbóny pro děti. Nikde nezmizely tak rychle jako tady. Děti, které mě jako obvykle obklopily, sotva jsem se objevila, mi bonbóny doslova vyhrábly z kabelky, jen co jsem ji otevřela, a teprve když viděly, že nemám v kabelce nic dalšího k snědku, odběhly opodál a dělily se o bonbóny tak, aby na každého vyšlo. Jeden bonbon koloval z pusy do pusy za bratrského hašteření.

Bylo teplé předjaří, sluníčko hrálo, ale sníh ještě nestačil zcela roztát. Hrbolaté prostranství před chatrčemi se lesklo nepravidelnými plochami kaluží vroubených špinavým, rozbředlým sněhem. Některé děti byly úplně nahé. Nejen ty nejmenší - i ty, u kterých se už každým dnem muselo objevit ochlupení. Nahota se považuje za velikou hanbu teprve od chvíle, kdy se na ohanbí nebo v podpaždí objeví první chloupek. Pak ve starosvětských osadách nesmělo děvče chodit ani s pažemi obnaženými a muž v trenýrkách s nahýma nohama byl považován za necudu nebo blázna. Zde využívaly děti výsad nahoty proto, že neměly co na sebe.

Zatímco v jiných osadách přicházeli po výzkumném předvoji dětí obhlédnout příchodící ženy a konečně i muži, zde zůstávali dospělí jakoby zakletí do nehybných příznaků. Začala jsem trochu s funkcionářskou manýrou obcházet příbytky. Tolik romské slušnosti ve mně však zůstalo, že jsem bez pozvání nepřekročila práh vstupního otvoru. Stála jsem za dveřmi a jak se sluší jsem čekala, až mě zavolají dál. *Te vičinel andro kher* - pozvání do domu - je úvodní, základní, a přitom nejmenší projev úcty, který hostitel chce nebo může prokázat hostovi. Zde jsem nebyla pozvána nikým. Snad ani ne proto, že by mě nechtěli pozvat, ale proto, že nemohli. Styděli se za svou bídu. Samozřejmě se vyptali, odkud jsem a kdo jsem, a dokonce znali jméno mého otce, ačkoliv jsme ani před válkou neměli s těmito končinami spojení. Od nás sem bylo příliš daleko chodit pěšky na poutě, proto tu ani žádné naše děvče nebylo provdané. Avšak jména starších Romů, představitelů rodu, se často nesla i za hranice osobních styků.

Třebaže jsem do jediného přístřešku nevstoupila, přehlédla jsem od vchodu celý obytný prostor domácnosti. Neviděla jsem jediný kousek nábytku. Všude spali dva nebo tři členové rodiny. Většinou muži. Spali na zemi přikrytí pytlou. Ostatním sloužila pytlou - *parind* - za svetr, kabát, šál, přehoz, prostě za ošacení. Nikde jsem nezahlédla jedinou suchou kůrku nebo slupku od brambor. *Ko čoreske na sal, čoreske na pa'as* - Kdo nejsi chudý, chudému nevěříš - je doslovný překlad jednoho romského přísloví. Jenom bílá sociální pracovnice by se mohla pohoršovat nad tím, že cikáni i ve dne spí - protože sama nikdy nepoznala hlad. Lidé spali z hladu. Došlo mi, co měly všechny domácnosti společného: vyhaslá ohniště a sporáky, ze kterých čísel chlad.

Tím víc jsem užasla, když jsem před přístřeškem z nabourané karosérie uviděla ohniště, z něhož stoupal dým. I u nás se v létě vařovalo na podobných venkovních ohništích: dvě cihly na jednu a půl dlaně od sebe, na cihly se postaví hrnec a pod ním se topí chrastím. U ohniště dřepěla na bobku v typickém romském posezu asi čtyřicetiletá žena a přikládala chrastí pod obrovský černý hrnec přikrytý pukličkou. Zpod pukličky vycházela pára.

„Co to vaříš?“ ptám se. Věta „Co to vaříš?“ se opakuje mezi romskými ženami tak často, že se stala něčím jako pozdrav, na který se neočekává odpověď. Já jsem ovšem svou otázku myslela zcela vážně, protože tahle žena byla jediná z celé osady, kdo nejenže neměl vyhaslý oheň, ale kdo vařil, a navíc v tak obrovském hrnci. Pro jistotu jsem opakovala svou otázku ještě jednou: „Co to vaříš v tom hrnci?“

„Necítíš?“ zasmála se žena, „tak čichej!“ Neznaly jsme se, ale Romové se nemusí znát k tomu, aby spolu mluvili jako sourozenci. Teprve po její odpovědi jsem si uvědomila, že pára stoupající z hrnce nevoní ani po bramborách, ani po zelí, natožpak po vývaru z kostí. Čichala jsem, čichala, ale necítila jsem nic. Vůbec nic. „Tak se jdi podívat“, povídá žena, „ale pozor, neopař se“.

„Mami, už budeš mít vařeno?“ vyběhl z hloučku dětí asi desetiletý chlapec, když viděl, že se kolem hrnce něco děje. Patřil k několika dětem, které nebyly úplně nahé. Měl na sobě plandavé kalhoty a špinavé roztrhané tričko.

„Už už už, chlapečku, ale ještě chvílku musíš počkat! Jdi, přineste mi chrastí, utíkej! Ale jděte až do lesa, haranti usoplený, líný, ne abyste nabrali proutí od potoka, to nehoří!“ Matka měla v hlase nadšení, které dětem slibovalo hody, pokud se zúčastní její kuchařské tvorby tím, že přinesou chrastí. Nadšení se přeneslo na chlapce, rozběhl se přes rozviklanou lávku směrem k lesu a celý houf dětí za ním.

Já mezitím opatrně odklopila pokličku, nechala jsem vyvalit páru a pak jsem se snažila uvidět, co se v tom ohromném hrnci vaří. Neviděla jsem nic. Nic než vodu. Ani jednu holou halušku. „To je voda!“ povídám udiveně a mimoděk jsem se rozhlédla, kde má žena těsto či brambory nebo aspoň krmnou řepu, aby to do vody zavařila. Nikde nic.

„Áno, to je voda!“ potvrdila.

„A co do ní budeš zavařovat?“ ptám se.

„Nic“, povídá.

„Tak proč ji vaříš?“ žasnu.

„To jsi Romka, že jsi tak nechápavá?“ žasne ona. „Vařím ji proto, abych oklamala děti. Abych jim udělala radost. Těší se, že dostanou něco k jídlu a neloudí pořád: Dej mi jíst, dej mi jíst! Aspoň po tu dobu, co se vaří voda v hrnci, mám od nich pokoj! Nebrečej: Já mám hlad, já mám hlad! Radujou se! Víš, jak se radujou? Víra!“

Víra! Věří, že jim dám najíst. Víra je nasytí... a já mám v duši klid." Žena se dala do smíchu, smála se jako pomatená a já se proti své vůli smála s ní. „A co uděláš, až se děti vrátí z lesa s chrastím a uvidí, že v tom hrnci není nic než voda?“ zeptala jsem se potom.

„Do té doby se stane zázrak!“ řekla s úplnou samozřejmostí. Byla jsem marxisticky proškolená a moje znalosti, které mi náš stát zadarmo daroval, se navázely do mé romské Zkušenosti a Pravdy. „Jaký zázrak?“ zeptala jsem se podrážděně. Nestáčila mi odpovědět, protože děti letěly s chrastím z lesa a už z dálky volaly: „Mami, už máš navařeno?“ Přiběhly a naházely chrastí na hromadu vedle ohniště. Byly to samozřejmě nejen děti, které přivedla na svět ona, ale všechna havěť z této *bokhalí vatra*, hladové osady, protože podle tradičního příkazu nenechat žádné dítě o hladu byly v tento okamžik všechny děti její.

„Pocem!“ zavolala jsem chlapce ve špinavém tričku a vysypala jsem mu na dlaň celou svou peněženku. Nebylo tam toho mnoho, protože se pamatuju, že jsem měla akorát den před výplatou. „Jdi do vsi a kup chleba!“ Nezdráhal se, neupejpal, popadl peníze a zmizel jako dým. Za ním pár dětí, které na sobě měly alespoň nějaký otrhaný hadřík.

Chlapcova matka se znova dala do smíchu. „Vidíš, že se stal zázrak!“ řekla. „Líbu tvý zlatý srdíčko, lížu tvý nožičky!“

„Jakýpak zázrak!“ začala jsem zarytě hájit své zhanobené marxistické poučky. „Nebýt toho, že jsem tvému klukovi dala všechny svý peníze, tak se žádný zázrak nestal!“ - Naštěstí jsem tuto větu neřekla! Jenomže Rom ani nemusí vyslovit to, co si myslí, aby druhý Rom jeho myšlenku přesně přečetl.

„Poděkuj Pánu Bohu“, řekla žena, „že ten zázrak učinil skrze tebe. To je pro tebe velká čest a milost“.

Řekla jsem, že spěchám na vlak. Chtěla, abych počkala, že mě pohostí tím, co děti přinesou ze vsi. Poděkovala jsem, přála jsem jí štěstí a vydala jsem se na zpáteční cestu. Doprovodila mě k lávce přes potok, šla přede mnou a hledala mi suchá místa mezi kalužemi, abych si co nejméně zašpinila své střevice na vysokých kramflíčcích...

Zapomněla jsem říct, proč jsem vlastně do téhle osady šla. Zaprvé jsem tam ještě nikdy nebyla a romské přísloví říká: *Odoj manuš džal, kaj mek na sas, kaj te dikhel so mek na dikhla* - Člověk jde tam, kde ještě nebyl, aby viděl to, co ještě neviděl. Ačkoliv jsem sama Romka, zde jsem skutečně viděla něco, co jsem dosud neviděla. A za druhé - přišla jsem sem založit místní organizaci Červeného kříže. Ale Červený kříž mi přišel na rozum, teprve když jsem se ve vlaku vzpamatovávala ze svého zážitku.

Robert Krumphanzl studuje Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy a je redaktorem nakladatelství Triáda. Péčí tohoto nakladatelství právě vychází kniha E. Lackové NARODILA JSEM SE POD ŠŤASTNOU HVĚZDOU, z níž zde přinášíme úryvky.

Knihu E. Lackové NARODILA JSEM SE POD ŠŤASTNOU HVĚZDOU, je možno obdržet na adrese: Triáda, U Klavírky 7, 150 00 Praha 5, a to s deseti-procentní slevou + poštovné zdarma.

SUMMARY

This issue contains a tale by one of the leading contemporary Romani authors, Elena Lacková. There is also a comment on Lacková's autobiography. The work, co-authored and translated from Romani to Czech by Professor Milena Hübschmannová, is entitled, "I was born under a lucky star". It tells the story of the hard and often extraordinary life of a Romani women in central Europe.

Elena Lacková was born in 1921 in the "Gypsy quarter" of a village in eastern Slovakia. In 1940 she married. Two years later she, her husband and their young son, along with their Romani neighbors, were forced under Nazi-inspired legislation to move to an isolated area. One of her children, born during the war, died for lack of medical

treatment. After the war ended, Lacková wrote a play, "Horiaci cigánsky tábor" (Gypsy camp in flames) about the war-time experiences of the Roma. It was a big success. She was chosen for a three month training program and became a "cultural inspector" in eastern Slovakia, working later at a municipal cultural center in northern Bohemia. In the early 1960s, already a grandmother, Lacková started studying at Charles University in Prague to be a teacher specializing in adult education. In 1969 she became very active in the "Gypsy-Romani Union", continuing until the communist authorities closed down the group in 1973. During the last 15 years, she has devoted herself primarily to writing. In 1989 she won the prestigious Czech literary prize, "Prix Bohemia", for her play, *Žužika*.

B. Bollag

Elena LACKOVÁ KALE VOĎA

paramisi

Andro veš pro učo heďos maškar o kaštune pes garuven le Romengere cikne kherora. O veš dur le gavestar, afe le Romen odoj tradňa te bešel o čhibalo, o šinguno the o notarjušis. O Roma na troman aňi andro gav buti peske te rodel abo kotor maro le gorendar te mangel. O Roma bokhaľonas, dživenas olestar, so andro veš barolas. Mek o šinguno len raťenca andro šilalo paňi tradelas.

O Roma avle pre oda, hoj kola trindžene, o čhibalo, o šinguno the o notarjušis, nane manuša, afe bižuže.

Andro romano pero (osada) dživlas godaver čhavo, o Rinaldo. The baro lavutaris sas. O Rinaldo pes thoďa pr'oja buti, hoj arakhela avri, ko ola trindžene hin. Manuša vaj bižuže? Ča sar te arakhel avri? Raťenca phirelas pal o veš - bo raťenca o bižuže phiren - afe ňikhaj nič. Čhida pes pro khoča, mangelas pes kijo Del, kaj leske te sikhavel, so te kerel.

Jekhvar šunel pal peskero dumo: „Rinaldo, te kames te džanel, ko ola trindžene hin, dža ča pre jepašrat andre mulaňi bar.“

O Rinaldo darandifa, afe takoj pes pale diňa anglal koda gulo hangos: „Ma dara, me som Luluďi. Čhin man tele, thov man pre tiro jilo.“

Tele, paš leskere pindre barolas šukar, somnakuňi luludí. O Rinaldo la čhinda, thoďa la pro jilo. Soča la thoďa pro jilo, arakhľas pes pre mulaňi bar. Kas dikhel, kas na, le čhibales, le šingunes the le notarjušis. Pre khangeri harangozinda dešuduj ori - jepašrat. Na sas kana, imar ola trindžene na sas - terďonas adaj trin benga. O čhibalo, o šinguno, o notarjušis pen kerde bengenge. O Rinaldo pejľa andre čar, kaj les te na dikhen. Daralas, daratar izdralas sar ran. Afe e luludí pre leskero jilo sar kana te phendahas: ma dara, mro čho.

O benga chudne te chuťkerel, khelenas, izdravenas peha, čhivkernas peha, pharavnas pen. O beng-čhibalo asalas džungale hangoha: „Dikhen save diline o manuša hin! Amen sam benga - u jon mek amenge den bari pativ!“